

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни **Національна економіка**
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою –«Характеристика економічного потенціалу»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 14.08.2024р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 08.07.2024р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 13.08.2024р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол № 23 від 25.06.2024

Розробник:

Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії
ХНУВС, кандидат наук з державного управління, доцент **Дементов В.О.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри економіки підприємства та організації бізнесу
Харківського національного економічного університету імені Семена
Кузнеця, кандидат економічних наук, доцент **Ревенко О.В.**
2. Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
економічних наук **Парфентій Л.А.**

План лекції

1. Загальне поняття потенціалу та його структура.
2. Природно-ресурсний потенціал: сутність та характеристика.
3. Виробничо-технологічний потенціал національної економіки.
4. Характеристика трудового потенціалу України.

Література

1. Добрик Л. О. Структурні складові соціально-економічного потенціалу регіону. *Інтелект XXI*. 2019. № 1. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_1/5.pdf.
2. Драган І. В. Реалізація природно-ресурсного потенціалу території на засадах самовідтворюваності в контексті модернізації національної економіки *Агросвіт*. 2013. № 8. С. 22-27.
3. Іваненко О. В. Формування потенціалу ресурсозбереження соціально-економічних систем. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. №8. С. 7-10.
4. Національна економіка: навч. посіб. / кол. авт.: Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. за заг. ред. Л. С. Шевченко. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. С. 35-50.
5. Національна економіка: навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2009. С. 136-162.
6. Національна економіка: підручник / кол. авт.: Носова О. В., Васенко В. К., Сапич Н. М. та ін. за заг. ред. О. В. Носової. Київ: Центр учбової літератури, 2013. С. 83-129.
7. Ортіна Г. В. Антикризисний потенціал реального сектора економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №18. С. 81-84.
8. Савченко В. Ф. Національна економіка: навч. посібник. 2-е вид. Чернівці: Видавництво ЧДІЕУ, 2014. С. 63-84.
9. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України. 2014. С.7-10, 13-107.
10. Старостенко Г. Г., Онишко С. В., Поснова Т. В. Національна економіка: навч. посібник. Київ: Ліра-К, 2016. С. 71-110.
11. Федоренко І. А. Нормативно-правові засади регулювання розвитку економічного потенціалу в Україні. *Економічні науки. Серія: Регіональна економіка*. 2008. № 5(17), Ч. 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_4/zbirnuk_RE_4_118.pdf.
12. Чаленко Ю. О. Методика визначення економічного потенціалу. *Економіка України*. 2013. №8. С. 40-54.

Питання 1. Загальне поняття потенціалу та його структура

Однією із базових характеристик економіки та країни у цілому незалежно від поставлених цілей – забезпечення конкурентоспроможності, безпеки, стабільності чи стійкого розвитку — є її **потенціал**.

Поняття «**потенціал**» (від лат.) в перекладі на українську мову означає «можливість» і трактується як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, які можуть бути використані у будь-якій галузі, сфері за певних умов та обставин для досягнення певної мети.

Економічний потенціал країни — сукупна здатність економіки країни здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги та забезпечувати розширене відтворення з метою задоволення потреб населення, поліпшення якості життя її громадян.

Разом з тим, темпи і якість економічного зростання в сучасних умовах у вирішальній мірі визначаються розвитком науки і інноваційними перетвореннями, що забезпечують приріст виробництва, в основному за рахунок наукомістких товарів і послуг, істотне зниження ресурсномісткого виробництва, а також поліпшенням організації виробництва й управління.

Потенціал економічного розвитку складається не тільки з початкових ресурсів, але також з науково-інноваційного і управлінського потенціалів. Організація управління і науково-інноваційний потенціал тісно пов'язані з національним багатством, проте через їх сутнісні характеристики розглядаються як самостійні елементи економічного потенціалу.

Наявність і використання цих чинників виробництва, у свою чергу, пов'язані з суспільним і економічним ладом країни, зовнішньоекономічною ситуацією і економічною політикою, здатною прискорювати економічний розвиток, якщо вона націлена на довготермінове ефективне відтворення, підвищення добробуту населення, модернізацію виробничого апарату, зростання конкурентоспроможності і забезпечення економічної безпеки.

Найважливішою характеристикою, що визначає потенційні можливості країни з виробництва товарів і послуг, є національне багатство, що характеризує базові чинники економічного зростання, забезпечує збільшення валового національного продукту і валового національного доходу як джерел задоволення потреб суспільства.

Національне багатство є результатом діяльності попередніх поколінь людей і в той же час основою виробничої діяльності поколінь, що живуть зараз. Воно є вартістю сукупності економічних об'єктів, що забезпечують їх власникам можливість отримання економічної вигоди. **Національне багатство** (національний капітал) в традиційному розумінні відображає

величину накопичених в країні матеріальних і нематеріальних цінностей, створених для виробництва і споживання, золотовалютних запасів, боргів інших країн (за вирахуванням боргів іншим країнам) і власності даної країни в інших країнах. У цьому плані воно є реальним, речовим багатством, реальними активами національної економіки.

Разом з тим, національне багатство може бути визначене як сукупна вартість всіх економічних активів (як фінансових, так і нефінансових) в ринкових цінах, що знаходяться у власності резидентів країни, за вирахуванням їх фінансових зобов'язань нерезидентам країни. При цьому слід враховувати, що фінансові документи (акції, облігації і інші цінні папери), як правило, мають цінність лише тому, що представляють права власності на речові елементи національного багатства та доходи від них.

Згідно системи національних рахунків (СНР), розробленої Статистичним відділом ООН, до обсягу національного багатства входять нефінансові і фінансові активи.

Нефінансові активи підрозділяються на нефінансові вироблені активи і нефінансові невироблені активи. Окремо визначається також обсяг споживчих товарів тривалого користування в домашніх господарствах і прями іноземні інвестиції.

Нефінансові вироблені активи - це активи, що є результатом виробничої діяльності: основний капітал, запаси матеріальних оборотних коштів і цінності.

Нефінансовими невиробленими активами є активи виробництва, що не є результатом виробництва. До них відносяться матеріальні невироблені активи (земля, природні ресурси) і нематеріальні невироблені активи, що з'являються в результаті юридичних і облікових операцій (наприклад, права на певні види діяльності).

Фінансові активи - це активи, яким, як правило, протистоять фінансові зобов'язання інших господарюючих суб'єктів. Наприклад, наданий кредит є активом для того, хто надав кредит і борговим зобов'язанням для особи, що його отримала. Активи і фінансові зобов'язання між резидентами країни в основному відповідають один одному. Різниця між активами і зобов'язаннями резидентів країни у взаєминах з нерезидентами характеризує чисту вартість власного капіталу, що входить в національне багатство країни.

В цілях визначення національного багатства країни складається баланс активів і пасивів. У ньому відбивається вартість нефінансових і фінансових активів країни і їх фінансових зобов'язань на певну дату. Визначена на цій основі величина нефінансових активів в сумі з чистими фінансовими вимогами до резидентів інших країн характеризує загальну величину національного багатства.

Наявність і ефективність використання національного багатства визначає величину виробництва ВВП в цілому і з розрахунку на одного

жителя країни, його приріст, накопичення і дію цих чинників на рівень і якість життя населення.

В устрої життя людства відбуваються кардинальні зміни. Нове суспільство, що розвивається, істотно відрізняється від своїх історичних попередників. Воно ґрунтується на розвитку науки і ефективних технологій, новій якості людського капіталу, зміні соціальної структури суспільства, вищому рівні управління, раціональнішому використанні ресурсів, пов'язаними з цими чинниками новими можливостями у виробництві, споживанні і зниженні питомих витрат ресурсів на випуск продукції і послуг. В сукупності ці обставини утворюють новий синергетичний ефект, що обумовлює формування нового суспільства, в якому людський капітал перетворюється на головний чинник економічного розвитку.

Людський капітал - це сума природжених здібностей, загальної і спеціальної освіти, придбаного професійного досвіду, знань, творчого потенціалу, морально-психологічного і фізичного здоров'я, що забезпечують можливість приносити дохід.

Економічний потенціал України складається з багатьох компонентів, які можуть бути названі відповідними потенціалами, число яких залежить від ступеня деталізації, особливостей розвитку економіки та впливу останніх на функціонування, соціально-економічні явища й процеси суспільного господарства.

Економічний потенціал країни може бути представлений у вигляді комплексу взаємопов'язаних потенціалів як складових структури національної економіки. Найчастіше в якості критеріїв класифікації потенціалів використовують види економічних ресурсів, сфери діяльності, напрями використання.

Природно-ресурсний потенціал характеризує природні багатства національної економіки, уже залучені в господарський оборот, а також доступні для освоєння при даних технологіях і соціально-економічних відносинах.

Виробничо-технологічний потенціал — сукупність засобів виробництва (будинків, споруджень, обладнання та устаткування), а також існуючих технологічних способів (технологій) їх використання в економічній діяльності.

Трудовий потенціал — трудові ресурси країни, включаючи підприємницькі спроможності. Його обсяг і якість визначаються чисельністю працездатного населення та його освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнем.

Науково-технічний потенціал — потенціал, який є в розпорядженні країни у галузі науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР). Це — досягнення фундаментальної та прикладної

науки, нові технології, дослідно-експериментальна база, а також науково-технічні та конструкторські кадри високої кваліфікації.

Внутрішньоекономічний потенціал — частина загального економічного потенціалу національної економіки, орієнтована на задоволення внутрішніх потреб національного виробництва та соціальної сфери.

Експортний потенціал — здатність національної економіки виробляти продукцію, конкурентоспроможну на світових ринках, експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами.

Також економічний потенціал національної економіки може бути визначений сукупністю галузей народного господарства, підприємств, установ, які виробляють промислову, сільськогосподарську, будівельну продукцію, надають різні послуги виробничого й невиробничого призначення тощо. Цей принцип покладений в основу класифікації економічного потенціалу країни за ознакою сфери діяльності.

Економічний потенціал конкретної національної економіки може характеризуватися з точки зору досягнутих результатів від використання наявних економічних ресурсів. Тобто економічний потенціал може розглядатися як узагальнена конкретно-історична характеристика рівня розвитку економіки.

Цільовий і ресурсний аспекти ефективності тісно взаємопов'язані. Цільова ефективність змінюється прямо пропорційно ресурсній, а також обсягу і якості використовуваних ресурсів. При підвищенні цільової ефективності на основі зростання ефективності використання кожної одиниці наявних ресурсів говорять про інтенсивну форму функціонування економічного потенціалу суспільства. Підвищення цільової ефективності за рахунок залучення в суспільне виробництво додаткових ресурсів називають екстенсивною формою функціонування потенціалу.

Питання 2. Природно-ресурсний потенціал: сутність та характеристика

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) розглядається як сукупність усіх природних можливостей, засобів, запасів, джерел, що використовуються (або можуть використовуватись) при даному рівні розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети.

Природно-ресурсний потенціал - це сукупність наявних і тих, що можуть бути мобілізовані, природних умов і ресурсів, які впливають на економічну діяльність та використовуються чи можуть бути використані у процесі виробництва економічних благ. Він забезпечується географічним розміщенням, кліматом, природними ресурсами та екологічною ситуацією. Природно-ресурсний потенціал складають усі види природних ресурсів, що є на території країни чи в підконтрольній їй частині Світового океану:

мінерально-сировинні, земельно-грунтові, агро-кліматичні, водні, гідроенергетичні, біологічні (в т. ч. лісові), природно-рекреаційні.

До складу ПРП входять природні умови і ресурси. **Природні ресурси** — це ті елементи, властивості або результати функціонування природних систем, які використовуються або можуть бути використані в майбутньому для одержання сировини, палива, енергії, продовольства тощо. Крім того, на соціально-економічні системи впливають і природні умови, які хоча й не використовуються безпосередньо у виробництві, але можуть полегшувати або ускладнювати функціонування господарства. У зв'язку з розвитком науки й техніки усе більше природних умов отримують економічну оцінку і переходять у розряд природних ресурсів. Сьогодні сонячне тепло, внутрішнє тепло Землі, опади, клімат і рельєф частіше розглядаються для життєдіяльності людини як природний ресурс, ніж природні умови.

Наявність тих чи інших природних умов, і особливо природних ресурсів, може бути стимулом, поштовхом для розвитку економіки країни, але не завжди. Останнім часом виокремилась і така тенденція: чим вище рівень розвитку виробництва у країні, тим менше він залежить від ресурсного фактора (наприклад, Японія).

За походженням і природними властивостями виділяють:

- мінеральні ресурси (корисні копалини)
- Земельні
- Водні
- біологічні (зокрема лісові)
- агрокліматичні (сонячне тепло, світло, опади)
- ресурси енергії природних процесів (енергія сонця, вітру, землі)
- рекреаційні (вони поєднують в собі різні види ресурсів)

За особливостями використання природні ресурси поділяються на невичерпні та вичерпні (серед останніх виділяються відновні, відносно відновні та невідновні)

За економічною класифікацією розрізняють:

– ресурси матеріального виробництва, у тому числі промисловості (паливо, метали, деревина, риба) і сільського господарства (грунти, води для зрошення, кормові рослини, промислові тварини);

– ресурси невиробничої сфери, у тому числі прямого споживання (питна вода, дикорослі рослини і тварини) і непрямого (наприклад, використання для відпочинку зелених насаджень та водоймищ).

Питання 3. Виробничо-технологічний потенціал національної економіки

Спроможність галузей господарства країни виробляти товари та послуги для населення та виробництва називають **виробничим потенціалом**. **Виробничий потенціал** формується основними виробничими фондами, до яких входять будівлі, споруди, трубопроводи, машини, устаткування тощо. Стан основного капіталу в Україні погіршується. Виробничі ресурси характеризує висока міра зносу, вивільнення виробничих потужностей, висока собівартість продукції, матеріало-, енергоємність, фондомісткість виробництва. В Україні більшість підприємств мають застарілі, дуже зношені, а то й зруйновані основні виробничі фонди, які потребують оновлення або ж демонтування. Обсяг виробничих потужностей у промисловості складає близько 85% від обсягу 1990 р. Середній вік устаткування - 16-18 років і вдвічі перевищує відповідний показник у розвинутих країнах. Вибуття застарілих виробничих потужностей набуває обвального характеру, що багаторазово перевищує введення нових. Спад виробництва у високотехнологічних галузях що орієнтувались переважно на держзамовлення, виявився набагато більшим середнього у промисловості.

Найбільшим виробничим потенціалом серед сфер - складових господарського комплексу в Україні характеризується промисловість, що орієнтується як на внутрішній, так і на зовнішній ринки У промисловості створюється майже половина національного доходу країни. Вона характеризується складною, розвиненою галузевою структурою, представлена потужним паливно-енергетичним і металургійним комплексом, сучасним багатогалузевим машинобудуванням, хімічною і нафтохімічною промисловістю, виробництвом будівельних матеріалів, легкою, харчовою галузями тощо.

Питання 4. Характеристика трудового потенціалу України

Найважливішим стратегічним чинником, який визначає як успіх проведення реформ, так і перспективи відновлення економічного зростання в Україні є людський потенціал.

Людський потенціал. Людським потенціалом є наявні в даний момент чи в майбутньому людські можливості, які можуть бути використані в будь-якій сфері суспільно корисної діяльності для досягнення поставленої мети. Людський потенціал — характеризує не тільки сукупні можливості, наявний запас рис і здібностей, якими природа наділила людську істоту, але і всі сформовані, накопичені і розвинуті властивості та якості індивіда за рахунок інвестицій у людину.

Людський потенціал характеризується:

З урахуванням вищесказаного, серед складових людського потенціалу доцільно виокремити такі істотні компоненти (види):

- *демографічний потенціал* — це сукупність реальних поколінь, які як реалізували, так і не реалізували відновлення наступних поколінь (репродуктивну функцію) в тому чи іншому часовому інтервалі;

- *життєвий потенціал* - це кількість людино-років, які проживає певна кількість населення при даному рівні середньої тривалості життя і соціально-економічних можливостях суспільства;

- *потенціал здоров'я* — генетично закладені природою та здобуті протягом життя фізична сила, працездатність, імунітет до хвороб, тривалість періоду активної трудової діяльності;

- *освітній потенціал* — це сукупність знань, які здобуває людина в результаті виховання, загальної та професійної освіти, підвищення кваліфікації. Освітній потенціал безпосередньо визначає виробничі, науково-технічні і, як результат, економічні можливості суспільства, виступає головним механізмом збереження високого рівня професійної працездатності;

- *культурний потенціал* — атрибут індивіда. Він невіддільний від людини і передається їй не механічно, як річ, в результаті разового акту обміну, а транслюється у відносно тривалому процесі виховання і соціалізації сім'єю, школою, соціальним довкіллям, колегами по роботі тощо;

- *соціальний потенціал* — це ресурс, заснований на міжособистих стосунках певних суб'єктів у певній соціальній структурі, яка організована на основі взаємної довіри і взаємодопомоги з метою встановлення і підтримки зв'язків з іншими суб'єктами заради взаємної вигоди;

- *трудовий потенціал* — складова людського потенціалу, потенціальна робоча сила. Трудовий потенціал вміщує не всю сукупність параметрів, які характеризують здібності людини для виробництва матеріальних і духовних благ, а тільки ті, які використовуються чи будуть використані при вирішенні завдань господарської діяльності на певному об'єкті і в конкретних умовах суспільно корисної праці

Науково-технічний потенціал

Основою науково-технічного розвитку країни є науково-технічний потенціал, що являє собою сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів. ***Науково-технічний потенціал включає:***

1. матеріально-технічну базу науки (сукупність засобів науково-технічної праці, наукові організації, наукове обладнання і установки, експериментальні заводи, лабораторії, електронно-обчислювальна база інформаційного забезпечення тощо);

2. кадри наукової системи (вчені, дослідники, конструктори, експериментатори, науково-технічний персонал);

3. інформаційну систему, яка забезпечує постійне вдосконалення наукових знань (наукові прогнози, банк патентів, авторських свідоцтв, банк відомостей про світові досягнення в галузі конкретних наук тощо), яка здатна до оперативної обробки інформації та надання її користувачеві;

4. організаційно-управлінську підсистему — планування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); фінансування НДДКР; структуру управління НДДКР; організаційно-управлінські структури наукових підрозділів; методи управління НДДКР.

Зовнішньоекономічний потенціал

Поступове входження України у світовий економічний простір виявляється в розширенні її економічних, політичних, торгових, фінансово-кредитних, господарських і технологічних зв'язків з іншими країнами світу. За їх допомогою господарство України становить єдину господарську систему, яка розвивається на основі суспільного поділу праці.

Розвиток національної економіки неможливий без активної зовнішньої торгівлі. Зовнішньоекономічний потенціал будь-якої країни характеризується двома напрямками:

➤ *по-перше*, реалізацією частини валового внутрішнього продукту (ВВП) країни за кордоном, тобто його експортом — E ;

➤ *по-друге*, ввезенням у країну (купівля) частини валового внутрішнього продукту (ВДП) інших країн, тобто його імпортом — I .

З погляду розвитку і конкурентоспроможності національної економіки важливо розвивати насамперед її експортний напрям. Це свідчитиме про те, що країна займає міцні позиції на світових ринках своєю конкурентоспроможною продукцією.

Україна досі зберігає ту структуру економіки і структури зовнішньоекономічної діяльності, яка залишилася у спадок від колишньої господарської системи. Сутність згаданої структури полягає в тому, що у складі експорту наочно простежується роль України в системі світової торгівлі як потенційного продавця сировинної і напівфабрикатної продукції.

Зовнішньоекономічна діяльність України, зрозуміло, потребує докорінної перебудови. Насамперед необхідно обмежити обсяг експорту сировини, підвищити в ньому частку продукції обробних галузей, а також удосконалити структуру імпорту.